

"קשרי קשרים" וקשריו

ממקורותיה של "שירה"

אברהם בנד

המודרני, אני פירשתי את הסיפור כודיו של סופר שאין בכוח אמנותו לקשור את החבילות המפורדות של חייו. מארבעת הפירושים של הסיפור ניתן להסיק שמשמשים בערבוביה בסיפור זה שני תחומי מוטיבים שהם שלובים תדיר זה בזה בסיפורי עגנון: תחום הדת ותחום הספרות.

ב

ערבוב תחומים זה שורשי הוא ביצירותיו ומפרנס הרבה מן המתחים הפנימיים בהן. המתח מצוי אפילו בין שתי המשמעויות של המלה המר-כזית "סופר". ביצירות רבות נתלבט בסמאנטיקה של מלה זו, שהרי אף על פי שסופר מודרני גי היה והשתמש בכל כליו האמנותיים של הסופר המודרני, הוא ידע את לשונו של כל דור ודור ורצה להימנות על סופרי ישראל מכל הדורות. ועל כן, בשעה שהמספר בסיפוריו מדבר על סופר או על עצמו כסופר במובן המודרני, היתה גוררת עמה לעתים קרובות משמעויות מן העולם של הלכות ואגדות. ולהיפך: כשמבקש המספר האלמוני ב"ספר המעשים" לדבר על עשיית מצוות הוא נוקט לשון כתיבה — כתיבת מכתבים, ספרים, מגילות. מבחינת הסמאנטיקה של המלה היחידה, ומבחינת המשמעות הכללית של יצירה שלמה, אין כאן מלחמה בין קודש לחול. מתח סמאנטי ביצירה אמנותית מאוזנת פירושו לא מלחמה כי אם הרמוניה חדשה, חיים חדשים ללשון ולספרות. נבדוק, אם כן, כמה דוגמאות בולטות של שילוב תחומים זה ביצירותיו של הסופר. סוגי השילוב מגוונים הם ויש בהם כדי לזרוע אור על השילוב ב"קשרי קשרים".

"אף אותי זימנו לכינוס האומנים. מאחר שזימנו אותי אמרתי אלך"¹.

הקול הבוקע מפתחה זו של "קשרי קשרים" נהפך מזמן לסימן-היכר מיוחד בספרות העברית — הרי הוא קולו של המספר האלמוני של סיפורי "ספר המעשים" ושל סיפורים עגנוניים אחרים הדומים להם. גוונים דקיקים מתלווים אליו בכל סיפור, אבל הטון היסודי יציב וצלול. בקול רופס, מפקפק זה מספר סיפורו מספר אלמוני, שנקלע, שלא ברצונו, לסיטואציות משונות שאבדו להן הקשרים הקאנטיים של זמן, מקום וסיבתיות.

בסיפור שלפנינו, יספר מספרנו על כינוס אומנים, על פגישותיו עם יוסף אייבשיץ ושמואל עמדין, על גסיונותיו הנואשים לקשור בצרור אחד את מטלטליו שהפקיד בבית הכורף. כשפורסם הסיפור לראשונה ב-1950², הוא זכה לשני פירושים קצרים: קורצוויל³, מאן, טען שהמדובר בניתוק המספר מן העולם, ויעקב כ"ץ⁴, מכאן, טען שהמדובר במספר המבקר את מבקריו. ברור היה ששתי הדמויות המשניות, יוסף אייבשיץ ושמואל עמדין, קשורות בדמות המחבר: שמואל יוסף עגנון. על דיוק הקשר, לא עמד איש. ב-1968 פורסמו שני פירושים מפורטים יותר — של יואב אלשטיין⁵ ושלי⁶. אלשטיין הרחיב את פירוש פרטי הסיפור וראה בו, בעיקר, חשבון-הנפש של היהודי המאמין

¹ "סמוך ונראה", ע' 186-190.

² "הארץ" 31.3.1950.

³ "הארץ" 31.3.1950. כינס ב"מסות על סיפורי ש"י עגנון" (תשכ"ג) עמ' 136-140.

⁴ "הארץ" 14.4.1950.

⁵ "הצופה" 3.5.1968. כונס בספרו "עיגולים ויושר" (תשל"ל) עמ' 82-97.

⁶ Pp. 339-341. (1968) *Nostalgia and Nightmare*.

ובזון ולא
זפל לעי-
ז להתמ-
ומו המר-
באחד מן
ת וההת-
עולם. אם
זין באופן
אם יכירו
ם ט פ -
לותו -

שבימוני
ית, אבל
ורץ שאנו
המדעים
גשות את
אל לנו
ם והיא:
משליטתו
זאד והיא
יש צורך

הסופר" — סיפור שגרעינו נמצא בראשית דרכו של עגנון, ב"טויטען-טאנץ" האידי של 1907, וב"בארה של מרים" של 1904. קוראים רבים גוטים לראות ברפאל הסופר מעין בבואה של המספר המודרני, אולי בבואה של הסופר עגנון עצמו.⁸ אפשר, בעצם, לקבל את רפאל כמות שהוא, כסופר סת"ם — ההקבלה לסופר המודרני מתבקשת, אבל אינה מחוייבת. הסיפור סופו חורבן גמור. אותו עולם אידיאלי — כמעט — שתואר בראשית הסיפור נהרס כליל בסופו: גם מרים גם רפאל מתים. ביתם, שהוא סך-הכל של עולמם, שומם בסצינה האחרונה כשרפאל מוטל מת על הרצפה אחרי מחול-המוות שלו, עליו ספר התורה שכתב לעילוי נשמתה של אשתו, ועל שניהם שמלת חופתה של אשתו שנועדה לה- יות לפרוכת והיתה לתכריכים. העולם "כמעט" אידיאלי בראשית הסיפור — ואותו "כמעט" הוא עילתו הדראמאטית של הסיפור. "בנים לא היו להם" — ועל כן חייהם לוקים, כמובן, בחסר. אין הסיפור מתפרש בלי השאלה ההגיונית: מדוע לא היו להם בנים? התשובה ברורה לעין (אבל שום מבקר לא כתב עליה). שהרי רפאל לא קרב אל אשתו, לא קיים מצוות פרייה ורבייה. בגלל קדו- שתו המופרזת, או תפיסתו המוטעית בנוגע לקדושה, הוא נתן לעבודתו הקדושה כסופר סת"ם לדחוק את תפקידו המקודש כבעל לאשתו. וכאן אנו רואים סתירה יסודית לדברי אלה הטוענים שהאָרוס הוא חטא בכל מקום ובכל עת, והמפרי- שים, לפי מושג זה, את ההנמקה של הספרות. בגלל הדחיקת האָרוס שדרכו להביא לידי קיום המצווה, ממיט רפאל שואה על עולמו.

משום שרפאל הוא סופר סת"ם, יש בסיפור הנמקה ברורה לשיבוץ לשוני של שני התחומים, תחום הדת ותחום הסופר (בין שהוא סופר סת"ם או סתם סופר). קדושה מופרזת או התמסרות מופרזת למלאכת הסופר דוחקות את החיים מן החדר וסופן מוות. הדיאלקטיקה הזאת בין ה-

⁷ על שני הספורים האלה ועל מקומם בכלל-יצי- רותיו של עגנון ראה ספרי הנ"ל.
⁸ ג. שקד, "היוצר", "מבואות", 9.12.1954.

התמכרות לכתיבה לבין הידיעה שהכתיבה, לא רק שאינה יכולה לגאול אדם ממצוקתו הנפשית או להבטיח את קיום האומה, אלא שמסוכנת היא — דיאלקטיקה יסודית היא ליצירותיו של עגנון.

(2) הסיפור "התזמורת" (1946) כולו שילוב מסובך של תחומים אלו. המספר משתדל לסלק את חובותיו בכתיבת מכתבים בערב ראש השנה. כתיבת המכתבים משולה, אם כן, למירוק עוון לפני החג ועל כן הגיוני הוא שקפץ המספר מן הכתיבה לצורך להתרחץ, ומן הצורך להתרחץ לצורך להסתפר. מצורך לצורך יקפוץ, אבל לשום דבר לא יגיע. בין המכתבים ימצא כרטיס לקונצרט ובערב, בחלומותיו הוא מדמה שהוא מבקר באולם קונצרטים ששם מלך המוסיקאים אָמור לבצח (אבל אינו מופיע) על תזמורת גרו- טסקית. לעומת מלך המוסיקאים מופיע בסיפור הדיין הזקן, אחד מטיפוסי הזקנים המציגים את ישראל סבא, את עולם המסורת. הוא הופך לשו- ער באולם הקונצרטים, ולחלק של המספר עצמו. ברור שבלב המספר יש גם זהות גם ניגוד בין שני התחומים, תחום מלך המוסיקאים ותחום הד- יין הזקן. מעניין לציין שלא הוזכר בשום מקום בסיפור שהגיע המספר לבית הכנסת, מקום הג- יוני ליהודי בראש השנה. בסיפור זה, השילוב בין התחומים הוא שילוב של ניגודים, ועל כן המ- תח בין שני התחומים נוטה לפרק את תבנית הסיפור.

(3) ב"תהלה" (1950) שילוב התחומים הר- מוני ופטור לגמרי מן המתחים של "התזמורת". תהלה, אמנם היא הדמות המרכזית בסיפור, אבל המספר ידוע כסופר עברי ועל כן תהלה מבקשת ממנו לכתוב את המכתב הידוע לשרגא שנפטר לפני שנים. דמותה של תהלה מאפיינת את דמו- תו של המספר התלוי בת. כל הוויתתה של תהלה אומרת עולם המסורת, עולם סבא וסבתא. ועוד: חתנה שהועד לה, שמו היה שרגא, והוא נפטר בו' אדר — רמזים ברורים למשה רבנו ולאור ה- תורה. האם תהלה היא התגלמות של השכינה? אם כן, נודעזע לקרוא שהיא מתה ואף נעלמה

במפתי
את דמ
נו שומ
רי, כאנ
תיבה ל
תה של
המספר
מר: "מ
בשלוט
שה סוגי
סופר" הי
של המלד
הסיפור כ
או בשני
שילוב טו
מים. ב"ת
השני.
שונה מד
חיל בתחום
קר בכנוס
מעולם הספ
כורך, וחבי
ספרים. מצד
מעולם הדת
נתלו עננים,
ממקובלי צפ
דמויות השוג
(נו) המופיעים
ליח לקשר יח
רש אי-יכולת
את תחום הכ
חבילותיו, פיר
ביצירה ספרו
נדגיש את צד
חבילותיו פירו
המודרני לקשר
משמעותית ומח
אינטרפרטאציה,
שילוב הדומה ל
כיביו של כל ת

בים של התחום השני, ולכן יתקשה הקורא לשלב את התחומים שילוב משמעותי. הקורא, כמובן, אינו גיגש לסיפור זה בלי כל ידיעה קודמת על דרך כתיבתו של עגנון, ומשום כך הוא נוטה למלא, מתוך התרשמויותיו מסיפורים אחרים, את החסר בסיפור זה — כלומר, את השילוב בין שני התחומים. אמנם, הסיפור כמעשה-אמנות, צריך לעמוד בפני עצמו כיצירה אורגנית, התחומים צריכים להשתלב מעצמם, ולו בהשתלבות שיש בה הרבה ניגודים כמו ב"התזמורת". חילוקי הדעות של המבקרים יש להם על מה לסמוך, שהרי הספור אינו מלוכד כראוי.

ג

ואכן לסיפור היסטוריה מעניינת שיש בה כדי לתרץ את תבניתו הלקויה. נתמול מזלנו והוקם בבית-הספרים הלאומי ארכיון ליצירותיו של סופר רנו.⁹ ב"יד עגנון" כבר גרשמו חמשה כתבי יד שונים של "קשרי קשרים", וגיתן לבו להתחקות על התפתחותו של הסיפור מנוסח לנוסח. כתב ה"הראשון בסדר עבודתו של עגנון (לפי השערותנו) מפתיע ביותר.¹⁰ הסיפור נקרא בראשונה "החבילות והקשרים", אבל כבר בכתב-יד זה שונה שמו על ידי הסופר ל"קשרי קשרים". וזה לשון פתיחתו:

"אף אני הווננתי לקונגרס של חוקרי תולדות ה-כנסיה הישנה. ולא עוד אלא אחר ההזמנה הפשוטה, שיגר לי כרטיס מיוחד של השורה הראשונה. את האמת אני, אלמלא הנריאטה שדחקה עלי ללכת, לא הייתי הולך לשם. איני יודע את הסיבה אבל יודע אני שפסקו כמה דברים להעסיק אותי, וביניהם חקר תולדות הכנסיה הישנה, אף על פי שהוא קרוב למקצוע שלי. ושוב צריי כני להזכיר את הנריאטה שכל הימים עיניה עלי לטובה ומוזהירה אותי מפני אותם השגיגות שהיא אדם המודרני בגיל ידוע נתפש עליהם וצריכים

⁹ הרשות לפרסם קטעים מכתבי היד ניתנה לי על ידי גברת אמונה ירון וד"ר מ. נדב, מנהל המחלקה לכתב-יד בבית הספרים הלאומיים. וכן אודה למר רפי ויזר הארכיוור של "יד עגנון" על עזרתו הנלהבת.
¹⁰ כתב יד 1:235 ב"יד עגנון", ויש בו 27 עמוד.

במפתיע מעיני המספר. כשם שתהלה מאפינת את דמות המספר, הוא מאפיין את דמותה. אנה-נו שומעים את סיפור חייה מפיו. הוא סופר עברי, כאמור, והיא סיפרה לו את סיפור חייה והכתיבה לי את מכתבה. האם תהילה היא התגלמותה של איזו מוזה יהודית שרשית שממנה שומע המספר את סיפוריו או, כפי שאהב עגנון לומר: "מה שהקב"ה שם בפני, אותו אני כותב".

בשלושת הסיפורים הנזכרים אנו מוצאים שלושה סוגים של שילוב בין התחומים. ב"אגדת ה"סופר" השילוב פירושו הפעלת שתי המשמעויות של המלה סופר — ולפיכך שני התחומים — בכל הסיפור כולו. הקורא יכול לבחור במשמעות זו או בשנייה, או בשתייהן ביחד. ב"התזמורת" ה"שילוב טומן בחובו ניגודים חריפים בין התחומים. ב"תהלה" כל תחום מפרנס ומאפיין את השני.

שונה מהם "קשרי קשרים" שהרי הסיפור מתחיל בתחום הספרות — המספר שהוא סופר מבקר בכנס האומנים, ורבים בו היסודות הלקוחים מעולם הספרות: השיחות על האמנות, בית הכור, וחבילותיו המרובות שהלקו, לפחות, זה ספרים. מצד אחר, אי אפשר להתעלם ממוטיבים מעולם הדת: אייבישיץ, עמדין, הגבעה שעליה נתלו עננים, חבורת עמדין הדומה לחבורת אחד ממקובלי צפת, הכורך הזקן המקביל לאותן הדמויות השונות של ישראל סבא (או משה רבנו) המופיעים ב"ספר המעשים". המספר אינו מצליח לקשר יחד את חבילות מטלטליו ואפשר לפי רש אייכולת זו באחת משתי דרכים. אם נדגיש את תחום הסופר, הרי אייכולתו לקשר את חבילותיו, פירושה אייכולתו של הסופר לגבש ביצירה ספרותית את חוויותיו המפורדות. אם נדגיש את צד הדת, הרי אייכולתו לקשר את חבילותיו פירושה אייכולתו של היהודי המאמין המודרני לקשר את חוויות חיינו במערכת דתית משמעותית ומחייבת. וכאן מתעוררת בעייה ב"אינטרפרטאציה" שהרי בין שני התחומים אין שילוב הדומה לאלה שתיארנו למעלה. אין בר-כבינו של כל תחום די צדדים שוים עם הרכי-

כתיבה, לא תו הנפשית שמסוכנת ירותיו של

כולו שילוב יתדל לסלק ראש הש"ה, למירוק נפץ המספר נורך להתקפוז, אבל גצא כרטיס דמה שהוא המוסיקאים מורת גרו-יע בסיפור זיציגים את הופך לשו-ספר עצמו. ניגוד בין ותחום הד-שום מקום מקום הג-זשילוב בין ל כן המ-את תבנית

ומים הר-התזמורת". יפור, אבל ה מבקשת נא שנפטר ו את דמו-של תהלה תא. ועוד: הוא נפטר ולאור ה-השכינה? אף בעלמה

להסירם מן הלב שאם לאו, נוטלים לעצמם שלי-
טה גמורה וסופם רעה".

דומני שאין קורא עברי בימינו שאינו מסוגל להסיק את המסקנה ההגיונית: "קשרי קשרים" היה קשור, מראשיתו, ברומן "שירה", וקול המספר כאן אינו אלא קולו של ד"ר מנפרד הרבסט, מרצה בתולדות ביוגנטיון באוניברסיטה העברית. הסיפור חובר כחטיבה סיפורית עצמאית ולא שר-בץ בין כתבי-היד של "שירה". בשביל החוקר מאירים כתבי היד של "קשרי קשרים" לא רק את שרשי הסיפור והתפתחותו, אבל גם את התחבולות שהשתמש בהן המחבר לעבור מכתובה ריאליסטית, פחות או יותר, לכתיבה מעין סור-ריאליסטית, דוגמת הכתיבה של סיפורי "ספר העששים".

ראשון במעלה הוא קול המספר. בנוסח האחרון, הידוע, של הסיפור, המספר בגוף ראשון הוא אותו גיבור-לא-גיבור אלמוני המתהלך כמעט שלא לרצונו בעולם שרובו אלמוני, ושבוטלו בו לעתים הקטגוריות הקאנטיות של זמן, מקום, וסבתיות. בנוסח הראשון שלפנינו המספר בגוף ראשון הוא אדם ספציפי, ד"ר מנפרד הרבסט, והוא מתהלך בעולם של לוואים ספציפיים—אשתו הנריאטה, פרופסור זקן בשם יוגנהאן, פרופ' ניי, פרופ' וולטרמד, טגליכט, שני קולגים צעירים קאשוי והולשטיין, והוא מבקר בקונגרס של חוקרי תולדות הכנסיה הישנה. והנה, עם עריכת ספורו המקורי, השמיט עגנון את רוב הדמויות והלוואיים הספציפיים, טשטש את הרובד הריאלי של הסיפור, ועל כן הכשיר את הקורא לביטול האפשרי של הקטגוריות הקאנטיות.

המספר בנוסח הראשון הוא מנפרד הרבסט, אבל כדי לקבוע את סמכות הסיפור, הקדים המחבר לסיפורו של הרבסט הקדמה מוסמכת הנמצאת, אגב, בכתב-יד נפרד בארכיון¹¹. כתב-יד זה מעיד על היחס הפנימי בין המחבר עגנון לבין המספר הרבסט, ועל כן אביא ממנו כמה משפטים בולטים:

"אספר סיפור בשם מספרו. מנפרד הרבסט אחד

¹¹ כתב יד 1:236.

מחוקרי ביוגנטיין, הוא סיפר לי את הסיפור הזה. כל כמה שרשאי אדם לסמוך על זכרונו, דומני שאותו הסיפור סיפר לי קודם שנכתבו ענייני עם שירה. או אולי בתחילת ענייני עם שירה. מכל מקום לא לאחר כך. (...) מתוך סיפור זה אתה לומד כמה רחוק אדם זה מן המציאות עד שדברים שאינם לא מעלים ולא מורידים כגון חבילות וקשרים דומים היו עליו כענין גדול שראה צורך לספרו פרטי פרטים. (...) עוד זאת אוסיף. אני ר-הרבסט כשהיינו משיחים, משיחים היינו גרמנית. וכשכתבתי את דבריו עברית נשתנו כמה דרכי הבעה לפי הלשון העברית. ואיני חושש שמא יאמרו הנה בעל ספר המעשים הלזה בא שאני סומך על מביני דבר שיעמדו מתוך הדברים על בעל הדברים, היינו על בעל הסיפור היינו על הדוקטור מנפרד הרבסט שאירעוהו אותם הדברים".

מי שקרא את "שירה" יודע שהיחס בין המספר לבין מנפרד הרבסט מסובך ביותר, והרבה פעמים ישאל הקורא מניין למספר מאופיין זה סמכות הידועה. בסיפור שלפנינו, טרה המחבר להב-היר מניין סמכות זו.

בנוסח הידוע של "קשרי קשרים", מופיעות, כאמור, שתי הדמויות המשניות, יוסף אייבשיץ ושמואל עמדין, הראשון "שביקש לעמוד על טעם של חידושי הדור", תאורו קומי. האחרון, "שהיה שף בטורעני האומנות הידועה" יושב בחבורה בתוך סוכה על גבעה שנתלו עליה גודדי עננים. המספר קרוב יותר לחבורת עמדין, אבל גם הם אינם עוזרים לו בסוף הסיפור, לקשור יחד את חבילותיו. והנה, לשתי הדמויות האלה היסטוריה מסועפת בתוך כתבי היד. אייבשיץ ועמדין מופיעים רק בנוסח האחרון. בראשון אנו מוצאים במקומם את קאשוי והולשטיין, שני חוקרים צעירים. תיאורו של קאשוי דומה בהרבה לתיאורו של עמדין, אבל יש בו גם מעלות טובות. הוא היה תלמיד מקורב להרבסט, בן-בית אצלו וחביב אף על הנריאטה. בנוסח הראשון יש הנמקה לשאלה של המספר אליו: למה לא באת? שהרי הרי בסט הזמין את קאשוי לביתו כדי להתיעץ אתו מה מדבריו (של הרבסט) יפים לספר-יובל לשם חברנו פלוני הפרופסור. במקום עמדין, אנו מוצ-

אים
רוץ,
מאמ
כי
את
אור
יות
גו מ
קרא
בקר
ושמו
רים
מן הז
היה ב
עיקרו
יותר,
פציפי
לא מו
רשאי
היצירו
מכל
בנוסח
שהכני
דין וא
הקות-
ציאציו
אינו ב
חזור ב

וכל המטען התרבותי הכרוך בה אינה טבועה במהותו ועל כן הרהוריו אינם מתפרנסים ממנה. לאמור — המעבר האיטי, נוסח אחר נוסח, מעור-לם "שירה" לעולם של "ספר המעשים" לא היה שלם.

ד

אסגור את מעגל הקשרים עם "שירה". סמוך לסוף "קשרי קשרים" נאבק המספר הנואש בחבילות מטלטליו המתפרדות בדרך. הוא הטה את שכמו לחבילתו שהיתה מעיקה יותר ויותר. "ו-כחבילה כן צלה, איני אומר שהצל מעיק, אבל הוא מבעית כשהוא מעובה ונטול ראש"¹².

עד כאן לשון "קשרי קשרים".

והנה, ב"שירה"¹³ אנו מוצאים פיסקה זאת הממצה את נושאו המרכזי של הספר.

"נמשכות הן הפתקאות לכמה עניינים, לידי חיבור אינם באים. כיוצא בהן בעל הפתקאות, נמשך אילך ואילך, לידי עצמו אינו בא.

כמעשה המשורר שאבדו מטלטליו בדרך ושאלו אותו, שמא איבד אף את צלו והגיע על ידי אותה השאלה לכתוב מעשה-פלאים על צלו של אדם שאבד לו, כך הרבסט, על ידי שאבד לו החשק לטפל בפתקאותיו, נתגלגל הדבר והתחיל גותן דעתו על דבר שהוא לגבי הרבסט מעין סיפור פלאים. המשורר זכה וכתב את פטר שלומיאל, הרבסט לא זכה ולא קיים במעשה מה שביקש במחשבה".

¹² עמ' 189.

¹³ עמ' 205.

אים את פליכס הולשטיין, חוקר צעיר שנון וח-רוץ, שהזכיר את חידושו של הרבסט באחד מ-מאמריו.

כשהתחיל עגנון עורך את סיפורו, הוא השמיט את השמות קאשוי והולשטיין וכמה מפרטי הת-אור של שניהם. בראשונה לא מצא שמות לדמו-יות אלה, והניח את המקומות האלו ריקים, (היי-נו מסומנים בסוגריים וארבע נקודות). אחר-כך קרא לראשון "הסופר הפיקח" ולשני "פלוגי המ-בקר". לבסוף המציא את השמות יוסף אייבשיץ ושמואל עמדין, כיון ששני השמות האלה גור-רים עמם אסוסיאציות ברורות מתולדות ישראל, מן הדין שיאפיינו את הסיפור. נמצא שסיפור ש-היה בראשיתו מעין נספח של "שירה", רומאן ש-עיקרו לבטיו של חוקר החולם על יצירה חפשית יותר, נתווספו אליו — דווקא בשל הפרטים הס-פציפיים שהוכנסו בו — משמעויות חדשות. ממי-לא מתעוררת בעיה מתודולוגית קשה: עד כמה רשאי המבקר להסתייע בנוסחאות הראשונים של היצירה בבואו לפרש את הנוסח האחרון?

מכל מקום, ניתן לנו לתרץ את חוסר השילוב בנוסח המודפס של הסיפור "קשרי קשרים". כ-שהכניס עגנון את שתי הדמויות אייבשיץ ועמ-דין ואת הכורך הזקן — כולן דמויות דתיות מוב-הקות — הן גררו עמן לתוך הסיפור הרבה אסו-ציאציות חדשות שלא היו במקור. מנפרד הרבסט אינו בן סביבה יהודית מסורתית, הריהו בחינת חוזר בתשובה לתרבות ישראל, והלשון העברית

זיפור הוה.
ונו, דומני
כו ענייניו
עם שירה.
יר זה אתה
עז שדב-
ון חבילות
ראה צורך
ף. אני ו-
ו גרמנית.
נמה דרכי
שש שמא
בא שאני
דברים על
היינו על
הם הדב-

ן המספר
יבה פע-
זה סמ-
בר להב-

מופיעות,
אייבשיץ
על טע-
דון, "ש-
בחבורה
י עננים.
גם הם
יחד את
היסטור-
ועמדין
מוצאים
ים צעי-
לתיאורו
ות. הוא
זו וחיבב
קה לש-
זרי הר-
עץ אתו
ל לשם
נו מוצ-